

SLOVENSKA IN HRVAŠKA DUHOVŠČINA V TRŽAŠKO-KOPRSKI
ŠKOFIJI MED OBEMA VOJNAMA*Egon PELIKAN*

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper,

SI-6000 Koper-Capodistria, Garibaldijeva 18

IZVLEČEK

V razpravi se avtor posveča položaju v tržaško-koprski škofiji v času med obema vojnama iz dveh zornih kotov. Na eni strani gre za pregled cerkveno-političnega razvoja v škofiji iz zornega kota pomembnejših političnih sprememb (konec vojne 1918 – fašistični prevzem oblasti 1922 – konkordat 1929 – vstop Italije v drugo svetovno vojno 1940 – konec druge svetovne vojne 1945), na drugi strani pa za pregled kadrovskih sprememb v škofiji iz nacionalno-političnega zornega kota: Andrej Karlin (1911-1919); Angelo Bartolomasi (1919-1923); Alojzij Fogar (1924-1936); Carlo Margotti (1936-1938); Antonio Santin (1938-1975).

V tem smislu v zadnjem delu razprave avtor navaja tudi statistični pregled spreminjanja nacionalne strukture med duhovščino v tržaško-koprski škofiji od leta 1914 do 1933, kot jo je v dokumentu, namenjenem vladi Kraljevine Jugoslavije, leta 1933 pripravila slovenska in hrvaška duhovščina tržaško-koprške škofije sama.

Razprava ponuja zgodovinski in statistični pregled nad učinki povezovanja/popuščanja/nemoči Katoliške cerkve v njenem odnosu do radikalne desnice. Gre za pojav, ki je bil v tistem času značilen za odnos med Cerkvijo in radikalno oziroma avtoritarno desnico v Evropi – tokrat na vzorcu male tržaško-koprške škofije.

Ključne besede: Italija, fašizem, Slovenci, Katoliška cerkev, Julijska krajina, tržaško-koprška škofija, nacionalna struktura v Cerkvi Julijske krajine, primorska duhovščina, antifašizem

SLOVENE AND CROATIAN CLERGY IN THE TRIESTE-KOPER DIOCESE
DURING THE TWO WORLD WARS

ABSTRACT

In his treaty the author deals with the position of the Diocese of Trieste-Koper during WW1 and WW2 from two different aspects. On the one hand he reviews the ecclesiastical-political development in the Diocese from the aspect of some of the significant political changes (end of the war in 1918 – the fascist takeover of power in 1922 – the concordat in 1929 – Italy's entry into WW2 in 1940 – end of WW2 in 1945), while on the other hand he reviews the personnel changes in the Diocese from the national-political aspect: Andrej Karlin (1911-1919); Angelo Bartolomasi (1919-1923); Alojzij Fogar (1924-1936); Carlo Margotti (1936-1938); Antonio Santin (1938-1975).

In this sense he also presents, in the latter part of the treaty, a statistical review of the changes in the national structure amongst the clergy in the Diocese of Trieste-Koper from 1914 to 1933, as prepared in 1933 by the Slovene and Croatian clergy of the Diocese of Trieste-Koper itself in the document intended for the government of the Kingdom of Yugoslavia.

The treaty offers a historical and statistical review over the effects of the synergy/concession/incapacity of the Catholic Church in relation to the radical right. It is the phenomenon which was at that time characteristic of the relationship between the Church and the radical or authoritarian right in Europe – this time on the pattern of the small Diocese of Trieste-Koper.

Key words: Italy, fascism, Slovenes, Catholic Church, Friuli region, Diocese of Trieste-Koper, national structure in the Church of the Venezia Giulia region, Primorska clergy, antifascism

UVOD

V svojem prispevku se ukvarjam s pogledom na cerkveno-politični položaj v tržaško-koprski škofiji v času med svetovnjima vojnama. Dogodki v letih 1918-1945 pomenijo prav posebno obdobje v zgodovini nacionalno mešane škofije, ki se nazadnje konča z delitvijo oziroma politično razmejitvijo med dve državi.

V tem času se na eni strani srečujemo z vse ostrejšo radikalizacijo cerkveno-političnih razmer v škofiji, kjer se v smeri italijanizacije izmenjujejo fizično nasilje, politični pritiski in nenazadnje tudi pritiski znotraj same Cerkve.

Pri tem je šlo v dvajsetih letih predvsem za preganjanja in pritiske političnih oblasti na slovensko in hrvaško duhovščino, za občasne ali stalne prepovedi rabe slovenskega in hrvaškega jezika pri bogoslužju in podobno, v drugi polovici tridesetih let pa tudi za pritiske s strani cerkvenih oblasti na slovensko in hrvaško duhovščino naj opušča slovenščino (pri verouku, pridigah itn.), o čemer obstaja v arhivu Engelberta Besednjaka dolga vrsta stenografskih zapiskov z dekanijskih konferenc. Poleg tega so se cerkvene oblasti v tem času večkrat odločale za premeščanje duhovnikov (ali drugačno ukrepanje ali neukrepanje), kar je vodilo do ukinjanja ali umikanja slovenskega in hrvaškega jezika iz cerkvenega življenja (ukinjanja rabe slovenščine v semeniščih, ukinjanja slovenskih in hrvaških samostanov, pritiskov na duhovnike za pouk verouka v šoli itn.).

V tridesetih letih je tem pritiskom sledil organiziran odpor slovenske in hrvaške duhovščine, ki se je v povezavi s krščanskimi socialci-laiki v skupno Tajno krščansko-socialno organizacijo in ob materialni in moralni pomoči Kraljevine Jugoslavije, usmerila v antifašistično, narodnoobrambno, iredentistično delovanje z deklariranim ciljem: doseči priključitev Julijske krajine h Kraljevini Jugoslaviji.

Prva razdelitev, ki ponazarja enega od okvirov v razvoju dogodkov v tržaško-koprski škofiji, je kronološka razdelitev na pomembnejše politične prelomnice.

POLITIČNA RAZDELITEV OBDOBJA

Obdobje 1918-1922

Čas od zasedbe do vzpona fašizma na oblast. V tem obdobju je duhovščina, organizirana v Zboru svečnikov sv. Pavla, nastopala z zahtevami po samostojni "slovenski škofiji za slovensko in hrvaško manjšino v Italiji". To je hkrati obdobje velikega pritiska in preganjanja duhovščine s strani pollegalnih fašističnih organizacij (ob molku legalnih oblasti) pa tudi čas, ko se z vrsto ukrepov legalnih civilnih oblasti (nepodeljevanjem državljanstva, konfinacijami itn.) temeljito redči število slovenskih in hrvaških duhovnikov v vsej Julijski krajini in seveda tudi v tržaško-koprski škofiji (o tem je podrobneje pisal že msgr. Rudolf Klinec v svoji knjigi o duhovščini pod

fašizmom oziroma Fran Barbalić že v času med vojnama). Avtorja navajata izgon 72 duhovnikov slovenske in hrvaške narodnosti iz tržaško-koprške škofije samo v času vojaške uprave, tj. od konca prve svetovne vojne do sklenitve rapalske pogodbe 12. novembra 1920 oziroma priključitve 5. januarja 1921. Nenazadnje je bil žrtev tega obdobja tudi zadnji slovenski tržaški škof Andrej Karlin (Klinec, 1979, 14).

Obdobje 1922-1929

To je čas od sklenitve rapalske pogodbe do utrditve fašističnega režima na oblasti. V tem obdobju postanejo pritiski, fizični teror itd. vse bolj načrtni program lokalnih fašističnih – zdaj že legalnih – političnih oblasti. Obdobje se zaključuje s sklenitvijo konkordata leta 1929, ki je pomenil tudi zelo pomembno afirmacijo fašizma znotraj italijanske družbe.

To je hkrati čas, ko se na drugi strani razvije močna slovenska cerkveno-politična propaganda v vsej Julijski krajini, ob pomoči katere prihaja do mobilizacije slovenskega in hrvaškega prebivalstva v vseh škofijah Julijske krajine, razmaha katoliškega tiska, nastanka Prosvetne zveze, Marijinih družb itd. Sam sem to obdobje poimenoval nekakšno "krekovstvo" po Kreku, saj je razmah krščanskosocialnih kulturnih, gospodarskih, športnih itd. dejavnosti v resnici spominjal na hitro rast Krekovega gibanja v osrednji Sloveniji pred prvo svetovno vojno. Seveda je bil ta razvoj veliko intenzivnejši na Goriškem kot v Trstu in Istri oziroma tržaško-koprski škofiji (Kacin Wohinz, 1993, 111).

Obdobje 1929-1940

Od sklenitve konkordata do vstopa Italije v vojno. To je čas, ko je režim že zatrl vse legalne politične, kulturne in gospodarske organizacije Slovencev in Hrvatov v Italiji. Edino mesto, kamor se v tem času slovenstvo lahko umakne, ostane Katoliška cerkev, duhovščina, zbrana v Zboru svečnikov sv. Pavla, pa preide na delovanje v Tajni krščanskosocialni organizaciji, s pomočjo katere se na strani manjšine upre tako politični kakor cerkveni oblasti. Prihaja do sistematičnega financiranja vzgoje duhovniškega podmladka s sredstvi iz Kraljevine Jugoslavije, obveščanja mednarodne javnosti o položaju v Julijski krajini, ostrih mednarodnih napadov na odnos Pija XI. do manjšine, vrste protestnih spomenic itn. (prim. Tavčar et al., 1997).

Obdobje 1940-1945

Čas druge svetovne vojne. V tem obdobju se narodnoobrambno delo slovenske in hrvaške duhovščine med manjšino zlije v OF.

Duhovščina se proti koncu vojne znajde v trikotniku med antikomunizmom (ki bi

pomenil kolaboracijo), rapalsko mejo, narodno osvoboditvijo in priključitvijo (kar bi praktično pomenilo odločitev za priključitev h komunistični državi) in poslušnostjo cerkveni hierarhiji (kar bi pomenilo delovati oziroma ne delovati po navodilih cerkvenih oblasti, npr. škofa Santina, nadškofa Margottija itn.).

Samo z razumevanjem te dinamike v življenju nacionalno mešane škofije je mogoče razumeti tudi osebne usode in delovanje tedanjih vodilnih akterjev med slovensko in hrvaško duhovščino tržaško-koprške škofije, kot so bili Virgil Šček, Alojzij Fogar, Jakob Ukmar, Božo Milanović, Ivan Bidovec in še dolga vrsta duhovnikov, ki so v tistem času vztrajali pri obrambi naravnopravnih pravic slovenske in hrvaške manjšine v Cerkvi. Prav tako je samo skozi optiko tega razvoja mogoče razumeti odločitve večine slovenske in hrvaške duhovščine Julijske krajine kot tudi tržaško-koprške škofije, ki je ob koncu vojne pred zavezniško razmejitveno komisijo podprla celo priključitev h komunistični Jugoslaviji...

SPREMEMBE V VODSTVU ŠKOFIJE

Pri drugi razdelitvi sem se naslonil na zamenjave v vodstvu tržaško-koprške škofije. V tem smislu je zgovorna usoda in usmeritev posameznikov, ki so v tem času vodili tržaško-koprsko škofijo:

1. Andrej Karlin (1911-1919),

ki je moral odstopiti, potem ko je postal žrtev ogorčenih (tudi fizičnih) napadov, ker je kot slovenski škof na tržaški stolici predstavljal v "najbolj italijanskem mestu Italije nevzdržno anomalijo". Kot je razvidno iz dokumentov, so bile že za njegovo odstavitev uporabljene tudi spletke znotraj Cerkve, kakor tudi pozneje v primeru škofa Fogarja (Blasina, 1993b, 31).

2. Angelo Bartolomasi (1919-1923),

škof, po rodu Italijan, ki pa ga historiografija uvršča med dostojanstvenike na tržaško-koprski škofijski stolici, kjer so se bili pripravljene za pravice manjšine in njene duhovščine odločno zavzeti.

Tudi javna obsodba fašističnega nasilja s strani papeža Benedikta XV. avgusta 1921 je bila v veliki meri njegova zasluga. Za čas, v katerem je deloval, je bil škof Bartolomasi preveč nevtralen, preobjektiven in prekulturen, da bi lahko sprejel postopanje s slovensko in hrvaško manjšino, ki naj bi – po njegovih besedah – žalilo tudi njegovo italijanstvo... Nazadnje je sam zaprosil za premestitev (Klinec, 1979, 20).

Za njim je vodenje škofije začasno prevzel vikar mons. **Carlo Mecchia**.

3. Alojzij Fogar (1924-1936),

sicer po rodu Furlan, ki se – posebno po konkordatu – ni mogel prilagoditi vse

ostrejšemu pritisku na manjšino in ni odobral vse odločnejšega molka Vatikana. Ostal je odločno na strani manjšine, kar ga je nazadnje stalo tudi škofovskega mesta. Kakor nadškof Sedej, je bil z intrigo prisiljen k upokojitvi. Iz gradiva v Centralnem državnem arhivu v Rimu in arhiva Engelberta Besednjaka je razvidno, da se je Fogar do konca svojega škofovanja izogibal izsiljenim obljubam, ki jih je bil moral dati lokalnim oblastem in Mussoliniju osebno o tem, da bo podpiral postopno raznarodovanje slovenske in hrvaške manjšine.

4. Carlo Margotti (1936-1938),

goriški nadškof, ki mu je sledil (kot dveletni administrator tržaško-koprške škofije), je skušal biti navidezno nevtralen, četudi je bil odkriti simpatizer fašističnega režima, značilni pa so zanj tudi pritiski na slovenske in hrvaške duhovnike, naj opuščajo slovenščino pri verouku, pa tudi pogosti očitki slovenski in hrvaški duhovščini, da je protestantska, da ne podpira naporov fašistične Italije, kakor bi jih bila morala, da se noče odreči nacionalizmu itn. Podobno kakor administrator Sirotti, je novi goriški nadškof takoj po svojem prihodu pričel s pritiskom na slovenske duhovnike, naj opuščajo verouk v italijanščini. Ohranjeno je veliko število podobnih poročil krščansko-socialne organizacije. Iz poročila konference duhovščine ajdovske dekanije z dne 6. oktobra 1934 npr.: "Župni upravitelj Dorbolo (beneški Slovenec, renegat) je poročal:

"Bil sem pri nadškofu (Margottiju, op. E. P.) v avdijenci, govorila sva tudi o verouku. Nadškof mi je rekel: Ali se bodo slovenski duhovniki vdali, da vstopijo v šole, ali pa bodo konfirirani oziroma izgnani čez mejo. Vplivajte nanje, da se zavejejo te nevarnosti in da me bodo slušali..." (BA, 314).

5. In nazadnje škof Antonio Santin (1938-1975),

človek, ki je ustrezal fašističnemu režimu in lokalnim oblastem, Vatikanu pa se je zdel "primeren za preseganje zapletene cerkveno-politične situacije v tržaško-koprski škofiji" (Blasina, 1993a, 15).

Njegov cerkveno-politični dosje sega že v čas, ko je bil v začetku dvajsetih let še mlad kaplan fašističnih mladinskih organizacij v Pulju in je že takrat prejemal visoke vladne dodatke za *"državi koristno delo med tujerodno populacijo"*..., kar najbrž veliko pove tudi o položaju v škofiji po njegovem prihodu, o čemer bomo najbrž lahko več prebrali v prispevkih drugih zgodovinarjev (Klen, 1955, 189).

SPREMINJANJE NACIONALNE STRUKTURE DUHOVŠČINE V TRŽAŠKO-KOPRSKI ŠKOFIJI OD KONCA VOJNE DO LETA 1933

Rezultat omenjenih procesov je bilo tudi spreminjanje nacionalne strukture v tržaško-koprski škofiji (potemnjene so dekanije, kjer je prišlo do pomembnejših sprememb v korist italijanskega elementa).

Tabela 1: Zasedba župnijskih mest po narodnostni pripadnosti.

Tabella 1: Corpo parrocchiale in base all'appartenenza nazionale.

Dekanije	Pred prvo vojno		Leta 1933	
	Slovenci in Hrvatje	Italijani	Slovenci in Hrvatje	Italijani
Mesto Trst	16	21	6	31
Opčine	6	0	6	0
Tomaj	10	0	10	0
Dolina	14	0	14	0
Postojna	17	0	17	0
Hrušica	10	0	10	0
Kršan	10	0	8	2
Pičan	8	0	5	3
Pazin	13	0	11	2
Buzet	13	0	8	4
Oprtalj	7	3	0	10
Umag	3	11	0	13
Koper	4	7	1	8
Piran	2	7	0	10
Krkavče	7	0	3	4
Osp	8	0	8	0
Skupaj	148	49	107	87

Tabela 2: Zasedba v tržaško-koprski škofiji pred in po vojni (BA, 603).

Tabella 2: Parroci della diocesi di Trieste-Capodistria prima e dopo la guerra (BA, 603).

Čas	Slovenci in Hrvatje	Italijani
Pred vojno	148	49
Po vojni	107	87
Razlika	- 41	+ 38

Statistika o duhovščini kaže tudi na to, kako je ob pritiskih fašističnih oblasti potekalo spreminjanje nacionalne strukture v Cerkvi Julijske krajine. Že na prvi pogled vidimo, da je bil raznarodovalni pritisk znotraj Cerkve do leta 1933 največji prav v mestu Trst in v Istri. Če statistiko povzamemo, vidimo, da je bilo v tržaško-koprski škofiji samo do leta 1933 nastavljenih 38 italijanskih duhovnikov, ki so zasedli 41 od Slovencev in Hrvatov izpraznjenih župnij. Pozneje, po odstopu škofa Fogarja, nastopu škofa Antonia Santina itd., je bil položaj še bistveno slabši.

SKLEP

Znotraj tega zgodovinskega okvira je treba umeščati analizo razvoja oziroma obnašanja slovenske in hrvaške duhovščine v tržaško-koprski škofiji – natančneje vedenje oziroma delovanje duhovnikov slovenske in hrvaške narodnosti, ki naj bi jih bilo po njihovih lastnih navedbah (tajnem štetju leta 1933) še 107, vseh "narodnih duhovnikov", kot jih tajna organizacija imenuje v svojih dokumentih, pa v Julijski krajini leta 1936 še 276.

Očitno je, da so se spremembe v vodstvu tržaško-koprske škofije (glede idejne politične usmeritve posameznih škofov, o čemer obstaja sicer že veliko literature) časovno prekrivale tako z utrjevanjem fašističnega režima na oblasti kakor s penetracijo fašistične ideologije v italijansko družbo in z vse ostrejšimi pritiski režima na slovensko in hrvaško manjšino v smeri raznarodovanja.

Očitno je tudi, da je ob tem razvoju znotraj Katoliške cerkve v Julijski krajini šlo za proces akomodacije, ki ga lahko spremljamo v odnosu med Cerkvijo in avtoritarnimi režimi v vrsti tedanjih evropskih držav. (V tržaško-koprski škofiji so sicer uporabljali takrat lokalne izraze kot "romanizacija" škofij, "normalizacija škofij", "preseganje zapletene cerkveno-politične situacije" itd.). Pri tem je prihajalo tudi do nasprotij med italijanskimi, furlanskimi in slovenskimi duhovniki. Lahko si predstavljamo, v kakšnem položaju bi se znašla primorska duhovščina, ko bi ne bila povezana v Zboru svečenikov svetega Pavla.

Upor slovenske duhovščine, združene v Tajni krščanskosocialni organizaciji v tri desetih letih, je sledil šele spoznanju o očitni krivici in spoznanju o tem, da nima pravzaprav ničesar izgubiti. Politična in cerkvena oblast jo je potisnila v položaj brez alternative. Z ljudstvom je morala ostati, če je hotela, da je njena družbena eksistenca sploh smiselna. V razmerah, ko je Vatikan očitno dvignil roke od zapletenega cerkveno-političnega položaja v Julijski krajini, se je slovenska duhovščina lahko zanašala samo še sama nase.

O tem priča npr. epizoda iz tržaško-koprske škofije, kjer je že leta 1931 prišlo do zanimive prisega slovenskih duhovnikov. Poročevalec krščanskosocialne organizacije jo opisuje v poročilu na Dunaj:

"Na pogrebu mučeniškega dekana Bogumila Nemca v Komnu so 24. novembra zbrani slovenski duhovniki, bilo jih je 46, sklenili, da se navalu poganstva uprejo in da bodo vztrajali pri pouku v slovenskem jeziku, če treba tudi do mučeništva – Usque ad martirium!

V tem težkem boju za naravne in božje pravice so naši duhovniki popolnoma osamljeni! Proti njim je fašizem in ves aparat štrideset milijonske velesile z orožniki, sodniki, zapori in konfinacijo, a cerkvena oblastva molče in se ne zganejo!" (BA, 340).

Policija je v tridesetih letih močno poostrila nadzor nad upornimi duhovniki.

Marca 1935 so prestregli pismo Bože Milanovića Tomažu Banku, župniku v Sv. Ivanu pri Višnjanu. Prefekt je dal prestreženo pismo prevesti in ga takoj poslati na Notranje ministrstvo v Rim. V njem preberemo:

"Vsi slovenski duhovniki škofij na Reki, Trstu in v Gorici so odločeni, da ne gredo (v šolo poučevat verouk, op. E. P.), povedali so Margottiju, da ne gredo niti, če jim ukaže papež, ker je proti njihovi vesti..." (ACS, CPC).

Najbolj se je duhovščina čutila prizadeta prav od neukrepanja oziroma krivičnega ukrepanja Vatikana in v veliki meri je treba že tukaj iskati odgovor na vprašanja o vzrokih za poznejše odločitve slovenske in hrvaške duhovščine v zapletenem dogajanju na ozemlju Julijske krajine v času druge svetovne vojne, ob kapitulaciji Italije ali ob koncu druge svetovne vojne. Kot je o tem že leta 1934 v Trstu obupano zapisal msgr. Jakob Ukmar:

"...nekateri obupujejo nad vsem, češ ni več pravice na tem svetu nikjer, niti v Cerkv Kristusovi ne..." (Simčič, 1987, 120).

In še leta 1938 prave vere kljub vsemu očitno ni izgubljal:

"...vsi pa so prepričani, da se v danih razmerah ne da ničesar storiti in da ne pomaga noben memorandum, nobena pritožba. (...) In razmere se bodo spremenile, vse kaže na to, saj se je v cerkveni disciplini in upravi Cerkve nabralo toliko slabega, da sili končno ad absurdum..." (Simčič, 1987, 124).

Kakorkoli bi danes presojali držo in delovanje slovenske in hrvaške duhovščine v Julijski krajini in v tržaško-koprski škofiji, ki se je z narodnoobrambnim, antifašističnim, tajnim in iredentističnim delovanjem pravzaprav uprla biblijskemu napotku o dajanju Bogu, kar je Božjega, in cesarju, kar je cesarjevega, in ostala skupaj s svojim narodom, se moramo strinjati z besedami Janeza Janžekoviča, ki se je tik pred napadom na Kraljevino Jugoslavijo leta 1941 spraševal: *"Odpasti od naroda da ostanem katoličan bi se torej reklo grešiti, da se zveličam. Nesmisel! Sicer pa, kako naj ostane narod katoliški, ako neha biti narod? Naša lastna zgodovina nam je pri tem zgovorna učiteljica"* (Janžekovič, 1941, 8).

Paradoks ali ironijo usode vidim v tem, da je slovenska in hrvaška duhovščina Julijske krajine in tržaško-koprške škofije z uporom, omenjenem v biblijskemu na potku, po mojem mnenju poskrbela za eno najbolj pokončnih epizod v zgodovini slovenskega katolicizma.

Še danes je ravnanje z nacionalnimi manjšinami barometer idejnopolitičnega razvoja v posamezni državi in v času med vojnama je to veljalo tudi za Cerkev. Jakob Ukmar je imel takrat očitno prav.

IL CLERO SLOVENO E CROATO NELLA DIOCESI DI TRIESTE-
CAPODISTRIA NEL PERIODO FRA LE DUE GUERRE MONDIALI

Egon PELIKAN

Centro di ricerche scientifiche della Repubblica di Slovenia Capodistria,
SI-6000 Koper-Capodistria, Via Garibaldi 18

RIASSUNTO

Sono qui presentati in breve gli avvenimenti accaduti nella diocesi di Trieste-Capodistria nel periodo fra le due guerre mondiali. Gli avvenimenti negli anni 1918-1945 hanno rappresentato una fase particolare nella storia della diocesi nazionalmente mista e sono culminati con la divisione e la spartizione in due stati dello stesso vescovado.

In questo periodo si nota, da un lato una sempre maggior radicalizzazione della situazione politico-ecclesiastica nella diocesi, con un susseguirsi di pressioni politiche, anche all'interno della stessa Chiesa, tese all'italianizzazione della diocesi nazionalmente mista (ivi incluso il divieto saltuario o stabile d'uso della lingua slovena e croata durante le funzioni) e dall'altro la resistenza organizzata del clero sloveno e croato.

I fatti sono presentati sulla base dei documenti dell'Archivio Centrale dello Stato di Roma che, attraverso le relazioni dei prefetti, permettono una visione dei rapporti fra le autorità ecclesiastiche e quelle politiche. D'altro canto è indicativa la sorte toccata alle persone che a quel tempo guidavano la diocesi:

- 1. Andrea Karlin (1911-1919), dovette dimettersi dopo che era rimasto vittima di violenti attacchi (anche fisici). In quanto vescovo sloveno della diocesi di Trieste rappresentava "un'anomalia insostenibile nella più italiana delle città italiane".*
- 2. Angelo Bartolomasi (1919-1923), era troppo convinto della superiorità della sua cultura per accettare di trattare con la minoranza slovena e croata in quanto ciò "offendeva la sua italianità" com'ebbe egli stesso a dire. Richiese infine il trasferimento.*
- 3. Luigi Fogar (1924-1936), d'origine friulana, non poteva restare indifferente alle pressioni sempre maggiori esercitate sulla minoranza e sopportare il silenzio sempre più deciso del Vaticano su quest'argomento. Si schierò infine dalla parte della minoranza e ciò gli costò la carica.*
- 4. Carlo Margotti (1936-1938), arcivescovo di Gorizia, subentrò al precedente (come amministratore per un biennio) e cercò di restare, almeno apparentemente, neutrale nonostante simpatizzasse con il regime fascista. Si ricordano le sue pressioni sul clero sloveno e croato per far abbandonare l'uso delle loro lingue nelle chiese.*
- 5. Antonio Santin (1938-1975), la persona che confaceva al regime fascista e alle*

autorità locali. Al Vaticano sembrava "adatto per superare la complessa situazione politica ed ecclesiastica nella diocesi di Trieste e Capodistria". Lo si ricorda già agli inizi degli anni Venti come cappellano delle organizzazioni giovanili del Fascio a Pola, quando ebbe aiuti statali "per la sua opera utile allo stato fra la popolazione alloglotta".

I documenti dell'organizzazione segreta cristiano-sociale, della quale facevano parte anche tutti i sacerdoti del Consiglio di S. Paolo, ci permettono di capire quale fu la risposta del clero sloveno e croato della diocesi. Anche in questo caso possiamo evidenziare alcuni periodi:

1. Il periodo 1918-1920, nel quale il clero organizza il Concilio dei sacerdoti di S. Paolo e richiede una propria "diocesi slava per la minoranza in Italia". Questo è anche il periodo delle grandi pressioni e delle persecuzioni del clero sloveno e croato da parte delle organizzazioni fasciste semi legali (con il silenzio delle autorità)
2. Il periodo 1920-1929, nel quale il fascismo consolida il proprio potere e che termina con il Concordato del 1929. In questo periodo si assiste anche ad un forte sviluppo della propaganda ecclesiastica e politica degli sloveni in tutta la Venezia Giulia, con conseguente mobilitazione della popolazione slovena e croata nelle diocesi e sviluppo della stampa cattolica, dell'Unione Pedagogica, delle Società mariane, ecc.
3. Il periodo 1929-1941, nel quale il regime perseguita tutte le organizzazioni legali politiche, culturali ed economiche degli sloveni e dei croati in Italia. Per gli sloveni, l'unico luogo dove trovare rifugio resta la Chiesa cattolica. Il clero, raccolto nel Concilio dei sacerdoti di S. Paolo, passa all'organizzazione cristiano-sociale segreta, con l'aiuto della quale si oppone sia al potere politico sia a quello ecclesiastico.
4. Il periodo 1941-1945, nel quale l'opera di tutela nazionale del clero sloveno e croato all'interno della minoranza, confluisce nel Fronte di Liberazione. Il clero si trova così nel triangolo costituito da anticomunismo (che, di fatto, significava collaborazionismo), dal confine di Rapallo, dalla liberazione nazionale e dall'annessione (che in pratica significava l'annessione ad uno stato comunista) e dall'obbedienza alla gerarchia ecclesiastica (il che avrebbe significato continuare ad operare, o meglio a non fare niente, secondo gli ordini delle autorità, ad esempio del vescovo Santin, dell'arcivescovo Margotti, ecc.)

Solo comprendendo questo tipo di vita in una diocesi nazionalmente mista è possibile comprendere i destini personali e l'operato delle personalità di spicco nella diocesi di quel tempo, come ad esempio Virgil Šček, Luigi Fogar, Jakob Ukmar, Božo Milanovič, Ivan Bidovec e molti altri sacerdoti che cercarono di tutelare, i diritti nazionali della minoranza slovena e croata nell'ambito della Chiesa.

È possibile attraverso quest'ottica comprendere anche le decisioni della maggior

parte del clero sloveno e croato della diocesi di Trieste-Capodistria, che alla fine della guerra, e ancora prima della ripartizione territoriale operata dalla commissione alleata per i confini, appoggiò l'annessione alla Jugoslavia comunista?

Parole chiave: Italia, fascismo, sloveni, chiesa cattolica, Venezia Giulia, diocesi di Trieste-Capodistria, struttura nazionale del clero giuliano, religiosi della Primorska, antifascismo

VIRI IN LITERATURA

- ACS, CPC** - Archivio centrale dello Stato di Roma (ACS), Casellario Politico Centrale (CPC), mapa št. 4503, Anton Rutar. Poročilo goriškega kvestorja Penette prefektu Salvatoru Introni z dne 28. maja 1934.
- BA, 314** - Besednjakov arhiv (BA), dok. št. 314. Poročilo organizacije "O stanju na Primorskem" z dne 8. novembra 1934.
- BA, 603** - BA, dok. št. 603. Pet zvezkov z narodnostno statistiko v župnijah Julijske krajine, s sklepnim poročilom.
- BA, 340** - BA, dok. št. 340. Pismo Besednjaka neimenovanemu monsinjorju 4. decembra 1931, ki naj o vsem obvesti nadškofa Bauerja.
- Blasina, P. (1993a)**: Vescovo e clero nella diocesi di Trieste-Capodistria 1938-1945. Quaderni di Qualestoria, 2. Trst, IRSMLFVG.
- Blasina, P. (1993b)**: Santa Sede, clero e nazionalità al confine orientale 1918-1920. Note e documenti. Qualestoria, 1. Trst, IRSMLFVG, 29-50.
- Barbalić, F. (1931)**: Vjerska sloboda Hrvata i Slovenaca u Istri, Trstu i Gorici. Zagreb.
- Janžekovič, J. (1941)**: Ob odločilni uri. Čas, 1. Ljubljana.
- Klen, D. (1955)**: Neki dokumenti o svećenstvu u Istri između dva rata. Zagreb.
- Klinec, R. (1979)**: Primorska duhovščina pod fašizmom. Gorica.
- Kacin Wohinz, M. (1993)**: Primorski krščanski socialci med vojnama. Zgodovinski časopis, 1. Ljubljana, 107-115.
- Simčič, T. (1987)**: Jakob Ukmar. Gorica.
- Tavčar, M., Pelikan, E. & N. Troha (1997)**: Korespondenca Virgila Ščeka. Ljubljana.